

Teksty Drugie 2003, 1, s. 97-100

Powroty baroku

Teresa Dobrzyńska

Powroty baroku

Monografia Elżbiety Dąbrowskiej¹ stanowi podsumowanie wielu wypowiedzi krytyków, a także wcześniejszych studiów samej autorki, analizujących zjawisko nawiązywania do tradycji barokowej w polskiej poezji II połowy XX wieku. Przywołania baroku – jego treści światopoglądowych i form wyrazu – okazują się symptomatyczne dla procesów zachodzących w literaturze współczesnej. Łączą się z dyskusyjnym odniesieniem do kultury sarmackiej. Autorka omawia te zjawiska w ich wielorakiej postaci i uwikłaniu, korzystając z kategorii pojęciowych literaturoznawstwa badającego relacje intertekstualne – stąd tytułowa formuła: „teksty w ruchu”.

Ruch tekstów Dąbrowska rozumie – po pierwsze – jako przywoływanie czy uobecnianie pewnych tekstów w innych tekstach na prawach tradycji; poprzez kultywowanie różnych konwencji literackich, form, stylów, tematów znanych z przeszłości owa wybrana tradycja wchodzi w kontakt dialogowy z nurtami kulturowymi epoki późniejszej. Po drugie – ruch tekstów objawia się w intertekstualnym stylu odbioru, gdy różne strategie nawiązania wyzwalają nowe możliwości znaczeniowe tekstu pod wpływem pre-tekstów oraz tworzenia różnych wariantów interpretacyjnych danego utworu. Autorkę interesuje zatem całe morze zjawisk podstawowej wagi dla rozumienia literatury i kultury, dla opisu zwłaszcza tych współczesnych kierunków, które w sposób programowy prowadzą gry intertekstualne.

Pojęcia analityczne służące opisowi relacji intertekstualnych, a więc ujawnieniu obecności tekstu w tekście, literatury w literaturze, omówione zostały w pierwszej części książki, pt. *Powtórzenie – innowacja – różnica semantyczna w literaturoznawczym dyskursie*, gdzie zależności tekstów od tekstów, tak znamienne dla kultury współczesnej, przedstawione zostały w toku dramatycznej dyskusji

---

^{1/} E. Dąbrowska *Teksty w ruchu. Powroty baroku w polskiej poezji współczesnej*, Opole 2001.

Roztrząsania i rozbiory

nad „literaturą wyczerpania” (J. Barth) czy też twórczej innowacji. Prezentując różne stanowiska, autorka odsłania pozytywny wymiar nawiązań tekstów do pre-tekstów i skupia się na semantycznych konsekwencjach tych nieuniknionych nawiązań, na różnych praktykach nawiązywania. Zarysowuje dynamiczny obraz przestrzeni stylów i mowy, gdzie dokonywane są przemieszczenia konwencji dyskursywnych i modelowanie tradycji. Problem nawiązań intertekstualnych ujmowany tu jest z perspektywy humanistycznej – jako domena ludzkich opcji i wyborów.

Te rozważania i ustalenia teoretyczne Dąbrowska odnosi do sytuacji, jaka w poezji polskiej zarysowała się po roku 1956, gdy to na dużą skalę pojawiły się aluzje, cytaty, nawiązania tematyczne i strukturalne do poezji dawnej, przede wszystkim z okresu Baroku. Łączyło się to z odrzuceniem modelu kultury modernistycznej, manifestacyjnie zrywającej z przeszłością. Nowa tendencja wyrażała się w poszukiwaniu zakorzenienia w historii i kreowaniu różnych obrazów kultury dawnej. Kluczowym pojęciem staje się wówczas pojęcie tradycji – rezultatu doboru pewnych wątków ze spuścizny historycznej, wątków bliskich twórcy współczesnemu. Tendencjom tym patronował, jak słusznie zauważa autorka, T.S. Eliot.

W kultywowaniu różnych tradycji widzieć można podstawy wyodrębniania się stylów poezji (czy ogólniej – literatury) współczesnej. Rola nawiązań intertekstualnych w krystalizowaniu się stylów literackich pozwala mówić o przekształceniu stylistyki w „interstylistykę”. Odnosząc tę nową sytuację dyskursywną do stanu literatury polskiej po roku 1956, autorka wyróżnia za krytykami nurt neobarokowy w poezji, stojący w opozycji m.in. do nurtów nawiązujących do romantyzmu i przeciwny wobec poezji odrzucającej bogactwo oraz balast tradycji – przemawiającej „idiomem konwersacyjnym”. Równocześnie zaznacza, że „można poruszać się tutaj bardziej w sferze ruchliwych dominant niż stałych rozróżnień”. Przygotowując grunt pod analizę intertekstualnych nawiązań do baroku w poezji po październikowej, zestawia listę cech, które funkcjonują jako współczesny reprezentant barokowości – listę heterogeniczną, będącą pochodną stylu historycznego, ale powstałą pod wpływem innej niż pierwotna sytuacji i uwikłaną w aktualny kontekst kulturowy. Ten podwójny układ odniesienia wpływa na złożoność stylistyczną i znakową utworów barokizujących, których interpretacja dokonywana jest w przestrzeni przenikania się i krzyżowania stylów.

Druga część monografii Dąbrowskiej, pt. *Barok w wierszu współczesnym i perspektywa lektury podwójnej*, poświęcona jest ukazaniu przewartościowań barokowego obrazu świata i związanej z nim kultury sarmackiej w twórczości dwóch poetów: Jerzego Harasymowicza i Ernesta Brylla, którzy na tradycję sarmacką patrzą z biegunowo różnych punktów widzenia. Pierwszy fascynuje się dziedzictwem kulturowym swych przodków, sławą i chwałą polskiego oręza, barokiem w rozkwicie, „zachowanym w świadectwach stylu bycia, obyczaju, w sztuce, architekturze – w kulturowym dziedzictwie, którego znaki wpisane są w naszą współczesność, wtopione w polski krajobraz” (s. 135). Traktując to dziedzictwo jako głęboko zasymilowany komponent kultury polskiej, ujmuje jego osobliwości i dziwactwa w sposób żarto-

Dobrzyńska Powroty baroku

bliwy i z ciepłą ironią. Drugi z poetów ogląda tę samą epokę w jej fazie schyłkowej, postrzegając w niej znamiona upadku i upatrując w etosie sarmackim pierwowzoru negatywnych rysów mentalności polskiej, także współczesnej, jako „nietwórczej, powierzchownej, infantylnej i miernej” (s. 159). Tę odmienność perspektywy u dwu poetów dwudziestowiecznych Dąbrowska ukazuje ujawniając ich praktyki intertekstualne: przywoływanie słów, form poetyckich, obrazów charakterystycznych dla twórczości różnych poetów barokowych. Warto podkreślić, że dwie różne wizje baroku, dwa sposoby wyprofilowania tradycji sarmackiej ukazywane są w książce ze świadomością szerszego kontekstu kulturowego, z uwzględnieniem różnych zależności i mediacji. Autorka nie traci z pola widzenia innych uobecnianych wzorców kulturowych: ech średniowiecza, renesansu, oświecenia, klasycyzmu, romantyzmu czy rodzimej tradycji ludowej. Nie zapomina też o pokrewnych zjawiskach poza literaturą, służących kreowaniu tradycji, jak krakowska wystawa „Polaków portret własny”. W ciekawie i wnikliwie ukazanym kontraście dwóch obrazów tradycji barokowej nie zostały natomiast uwzględnione uwarunkowania zewnętrzne od sytuacji ideologicznej w PRL-u (demaskatorska postawa Brylla wobec cech narodowych będących dziedzictwem etosu sarmackiego nabrały wówczas rysów bardziej konformistycznych). Innego rodzaju brak to – istotne w przypadku Brylla – pominięcie odniesień do *Opisu obyczajów i zwyczajów za panowania Augusta III* Jędrzeja Kitowicza.

Trzecia część książki, pt. *O śmierci niechybnej – czyli topika vanitatywna w prze-strzeni wiersza współczesnego*, przynosi serię studiów poświęconych echem popularnego motywu barokowego w twórczości kilku poetów współczesnych różnych pokoleń. Część ta, luźniejsza kompozycyjnie i nie tworząca zamkniętego układu problemowego, ukazuje głównie nawiązania do poezji M. Sępa-Szarzyńskiego i J. Baki w utworach o treści vanitatywnej i w medytacjach egzystencjalnych S. Grochowiaka, J.M. Rymkiewicza, Cz. Miłosza, A. Kamińskiej, E. Brylla, E. Stachury, S. Barańczaka, W. Szymborskiej i innych. W przejmujących i wnikliwych analizach autorka wskazuje na „miejsca wspólne” barokowej i współczesnej refleksji poetyckiej, ujawnia związek języka poetyckiego twórców dwudziestowiecznych z dykcją poetów dawnych, borykających się z marnością istnienia. Odkrywając powinowactwa obrazowania, symboliki vanitatywnej, nastawienia na paradoksalne rysy rzeczywistości, zauważa też, że kopiowanie czy kontynuowanie wzorów barokowych ma jednak charakter przekształcający: „barokowa «fraz» egzystencjalna (życie na ziemi dla życia po śmierci) staje się antyfrazą, gdy zaczyna wyrażać świadomość człowieka współczesnego, z jego realnością życia jako bytu-umierania” (s. 223). W innym miejscu stwierdza: „Barokowe przypomnienia pytań egzystencjalnych akcentują dzisiaj w sposób szczególny wyrazistość napięć między «ja» osobnym a «ja» wielopodmiotowego świata rzeczywistego i tekstowego”. Ta część książki, wypełniona polifonią ech baroku i wielogłosem twórców, została w przemyślny sposób spuentowana niby-wierszem utworzonym z katalogu cech, metaforycznych określeń, wypreparowanych z utworów wielu poetów; rejestr ten stanowi osobliwy polilog, mówiący o kondycji człowieka, o postrzeganiu świata

Roztrząsania i rozbiory

i życia – wyraźnie potwierdzający oddziaływanie tradycji barokowej na sposób artykułowania rzeczywistości we współczesnej poezji polskiej.

Autorka podkreśla w zakończeniu rozprawy, że poetyka nawiązań i powtórzeń jest sposobem wzbogacania wypowiedzi poetyckiej: „W przestrzeni zdialogizowanych kontekstów wybrany język tradycji staje się źródłem nowego ruchu tekstów, słów i znaczeń, które zaczynają się wzajemnie oświeślać i określać w dwukierunkowej semantycznej dynamice” (s. 347). Funkcję takich nawrotów widzi (za M. Zaleskim) w poszukiwaniu stałych punktów oparcia: „doświadczeniu chaosu i niespójnej rzeczywistości towarzyszy nadzieja powtórzenia «jako zabiegu zmierzającego do nadania sensu temu, co znaczeniu się wymyka [...]»” (s. 347).

Reasumując, książka Dąbrowskiej ukazuje w sposób syntetyczny jeden z ważnych nurtów poezji współczesnej – nurt nawiązujący do tradycji barokowej. Zbierając głosy krytyków literatury i rozproszone obserwacje, przedstawia wielopostaciowość tego nurtu i sposoby modelowania tradycji. Do opisu poetyki powtórzeń używa adekwatnej aparatury pojęciowej z dziedziny relacji intertekstualnych. Dialog języków i stylów traktuje w nowatorski sposób, wykorzystując kognitywne kategorie językowego obrazu świata.

Z uwagi na teoretyczne zorientowanie książki, wielość przywoływanych koncepcji i języków dyskursu naukowego, monografia Dąbrowskiej jest czasem niełatwa w lekturze, ale kompensują to celne analizy utworów poetyckich, a bogactwo instrumentów pojęciowych i szeroka prezentacja stanu badań stanowi duży atut rozprawy. Na odnotowanie zasługuje też piękne inkrustowanie wywodów serią trafnie dobranych mott – z natury rzeczy „tekstów w ruchu”.

Teresa DOBRZYŃSKA